

Türk Dil Kurumu Yayınları

VIII. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI

22-26 Mayıs 2017

II. CİLT

Ankara, 2021

OSMANLI FETVÂLARININ CÜMLE YAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Study on Sentence Structure of Ottoman Fatwas

Muhittin ELİAÇIK*

Giriş

Duygu, düşünce ve durumların bir hüküm bildirerek söz veya söz dizisi ile anlatılmasına cümle denir. Bu kelime Arapça bir kelime olup, lugatte ‘bir nesnenin toplamı’na denilmiştir. Dolayısıyla, bir hükmü bildiren kelime veya kelimelerin toplamı cümledir. Türkçede ‘hep birlikte’ demek olan *cümleten* ifadesinde olduğu gibi, cümle de hep birlikte kelimelerin bir hükmü bildirmesi demektir. Bir cümlede mutlaka hüküm bildiren çekimli bir fiil veya ek fiille çekimlenmiş isim soylu sözcük bulunmalıdır. Bu özellikleri sağlayan bir veya daha fazla sözcük cümleyi oluşturur. Cümleler anlamlarına, yüklemle-
rinin türü ve yerine göre, ayrıca yapılarına göre sınıflandırılmıştır. Ayrıntılar arttıkça kelime sayısı çoğalmakta ve bu da cümle türlerini meydana getirmektedir. Basit şekilde ‘geldim’ özne ve yüklemden oluşan bir cümle olduğu gibi, ‘gel’ de özne ve yüklemden oluşan bir cümledir. Bu ikisinde de özne olduğundan cümle oluşmuştur. Demek ki cümle oluşması için özne gerekir. Ancak, ‘gelmek’ özne taşımadığından cümle olamamıştır. Bir cümlede özne, yüklem en temel iki öge olup, diğer ögeler ise cümledeki ayrıntıya göre artıp, bazen sayfaları bulan cümleleri ortaya koymaktadır. Osmanlı metinleri cümle yapılarınca kendine has özellikler göstermektedir ve sık sık gerundiumlarla
yan cümleler kurulup, bu da sayılarca devam cümle yapılarını ortaya koymaktadır. Osmanlı fetvâları ise apayrı bir karakter taşımakta, otantik ve tamamen kendine mahsus cümle yapılarını oluşturmaktadır.

Fetvâ

Fetvâ kelimesi yiğit, genç, kavî anlamındaki fetâ kökünden gelmekte olup, müşkil bir işi açıklayan ve çözen güçlü cevap demektir. İslâm devlet-

* Prof.DR. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü

lerinde fetvâya büyük önem verilmiş ve mühim işlere müftülere danışılarak girilmiştir. Dört Halife döneminde kadılık ve müftülük valilerde toplanmış, daha sonra fetvâ ve yargılama işleri birbirinden ayrılmış, Emevî halifesi Ömer bin Abdülaziz zamanında iftâ teşkilatı resmen kurulmuş (Atar, 1991:122-126), Memlûkler Dönemi'nde ise müftüler devlet yönetiminde etkin biçimde yer almışlardır (Uzunçarşılı, 1984:387). Osmanlı'da savaş, barış, ıslahat, halifenin hal'i, eşkiyalık yapanların katli vb. olaylar fetvâ konusu olmuş ve çıkarılan örfî kanunnâmelerde şeyhülislâmın fetvâsı istenmiş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar idarecilerin isteği üzerine verilmiştir (Atar, 1995:490). Fıkıh kitaplarının sistematüğinde düzenlenen fetvâ kitaplarında cevaplar genellikle Hanefî mezhebine göre verilmiş, meseleler kaynağı belirtilerek *olur, olmaz, câizdir* diye cevaplanmış, bazı kitapların kenarlarına ek fetvâlar yazılmıştır. Osmanlı fetvâ kitapları genellikle 17-18. yüzyıllara ait olup *vakıf, nikâh, talâk, bey'ü şîrâ, şehâdât* bapları en çok mesele yer alan baplar olmuştur. Fetvâ kitaplarının Ebussuûd, Müeyyeddade Abdurrahman, Sa'dî Çelebi, Zekeriyazâde Yahya, Balizâde Mustafa, Çatalcalı Ali, Seyyid Feyzullah, Menteşizade Abdurrahim, Yenişehirli Abdullah ve Dürrizade Mehmed Efendilere ait olanları, Osmanlı kadılarınca en çok başvuru alan kitaplar olmuştur. Osmanlı fetvâlarında erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid; kadınlar için de Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm gibi hayalî isimler kullanılmıştır. Osmanlı fetvâ kitapları fıkıh kitaplarındaki¹ tertibe göre düzenlenmiş ve konular tıpkı fıkıh kitaplarındaki gibi: *tahâret, salât, şehâdât, zekât, savm, hac, nikâh, talâk, rıdâ*.... şeklinde sıralanmıştır. Fetvâ kitaplarında en çok yer alan konular *vakıf* olup bunu sırayla *talâk, bey'ü şîrâ, nikâh, kazâ, muhakeme* gibi bölümler izlemektedir. Osmanlı Devleti'nde fetvâ mecmualarının sayıca fazlalığı, farklı içtihatların bulunduğu konularda verilen fetvâların değişik fetvâ mecmualarında farklı hükümlerle yer almasından kaynaklanmıştır denilebilir. Osmanlıda büyük müftülerin fetvâlarının derleme şeklinde toplanması, 16. yüzyıldan itibaren olmuş ve 16. yüzyılın en önemli fetvâ derlemelerini Ebussuûd Efendi'ye ait olanlar oluşturmuştur. Fetvâ mecmualarının büyük çoğunluğu 17-18. yüzyıllarda yazılmış olup, bu dönemde devletin geniş topraklarında yaşayan farklı dil, cinsiyet ve dinlere mensup kimseler pek çok problemin ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu durumda da İslam bilginleri halkın dinî ve hukukî meselelerini çözmek için fetvâ kitapları derlemeye yönelmişlerdir. 17-18. yüzyıllarda hazırlanan fetvâ kitaplarının en meşhurları: Minkarizâde Yahya Efendi'nin *Fetâvâ-yı Ataullah* olarak da bilinen *Fetâvâ-yı Minkarizâde*, Ankaralı Mehmed Emin Efendi'nin *Fetâvâ-yı Ankaravî*, Çatalcalı Ali Efendi'nin *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Seyyid

¹ Mesela, Hanefî mezhebinde mütûn-ı sitte denilen temel fıkıh kitaplarından *el-Muhtasar, el-Hidâye, el-Vikâye, Kenzû'd-dekâyık* gibi eserler ve bunların şerh ve tercümeleleri.

Feyzullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin *Behcetü'l-Fetâvâ*, Dürrîzâde Mehmed Efendi'nin *Neticetü'l-Fetâvâ* olarak sıralanabilir. Şeyhülislâmlar arasında fetvâ mecmuasına sahip olanların sayısı, Kanunî döneminde görev yapan Sadullah Sadi Efendi'den II. Mahmut devri şeyhülislâmı Kadızâde Mehmet Tahir Efendi'ye gelinceye kadar toplam 22'dir. Ayrıca, Türk hukuk tarihinde bazı devlet adamlarının teşvik ve yardımlarıyla *el-Fetâvâ* diye adlandırılan bazı hukuk düzenlemeleri oluşturulmuş olup, bunlar bilinen fetvâ kitaplarından farklı olarak hukukun tüm hükümlerini derleyen birer hukuk külliyatı mahiyetindedirler. Mesela Babür İmparatorluğu zamanında 1556'da hazırlanan *Fetâvâ-yı Hindîyye* ve Çağatay Devleti zamanında hazırlanan *Fetâvâ-yı Tatarhaniye* bu tür eserlerdendir.²

Osmanlı fetvalarının cümle yapısı

Osmanlı fetvâlarının cümle yapısı otantik olup bu yapıları yüzyıllarca değişmeden devam etmiştir. Bu fetvâların 1900'lü yıllara kadar aynı biçim ve üslupta yazıldığını söylemek mümkündür. Bu fetvâların yapıcı en önemli özelliği devrik ve iç içe girişik olmalarıdır ve bu durum bir gelenek hâlinde son döneme kadar devam etmiştir. Meselâ: "*Zeyd abd-i memlûki Amra memlûkesi Hindi tezvîc idüp Amrun Hindden olan evlâdı olduktan sonra Zeyd Amr ile Hindi âzâd idüp ammâ veledlerin zikr itmese i'tâkda veledleri dahi şer'an dâhil olur mı? el-cevâb: Olmazlar.*" cümlesine bir bakalım. Bu cümlede -up gerundiumları ile birbirine bağlanmış cümlecikler vardır. Bu cümleyi yüklemenin türüne (fiil ve isim cümlesi), yerine (kurallı, devrik, eksiltili), anlamına (olumlu, olumsuz) ve yapısına göre (basit, birleşik, sıralı, bağlı) değerlendirdiğimizde türüne göre fiil, yerine göre kurallı, anlamına göre olumlu ve soru, yapısına göre de birleşik (iç içe girişik) bir cümle olduğunu anlarız. Zeyd özne (ikinci özne veledleri), Hind ve Amr nesnedir. Böyle içi içe özneler, nesneler, tümleçler vardır. Bir cümlede birkaç özne görülmektedir. Ayrıca bu cümle iç içe girişik olmakla birlikte "...ammâ veledlerin zikr itmese..." cümlecigi ile aynı zamanda şartlı bir cümle olarak da karşımızda durmaktadır. İşte, Osmanlı fetvâlarının cümle yapısı böylesine karışık bir yapı arzietmekte, bazen bir türlü bitmeyen ve 1,5 sayfayı bulan cümlelere bile rastlanmaktadır. Bu cümlelerin de en önemli özelliği -up, -üp gerundiumları ile kurulmuş olmalarıdır. Bu gerundiumlar bu tür cümlelerin epeyce uzamasını, duygu ve düşüncelerin iç içe geçip genişleyerek ifade edilmesini, konudan konuya atlanarak öğelerin devrik ve birbirine geçmesine yol açmaktadır. Bu ise konunun anlaşılmasını zorlaştırabilmektedir. Aşağıdaki örneklerde daha karmaşık cümlelerin, daha basit ve sade cümlelerle birlikte bir arada yer aldığı görülmektedir:

² M. Akgündüz, a.g.e, 246; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, OSAV Yay., İstanbul 1995, s. 109, 149, 177; Imber, a.g.e, s. 57 (Örsten, a.g.t., s. 73).

Mes'ele: Zeyd veled-i sagîr ile dârü'l-harbden bir câriye ihrâc idüp Zeydün câriye-i mezbûreden veledi olup Zeyd fevt olduktan sonra dârü'l-harbden çıkardığı sagîri verese mîrâsa katmağa kâdir olurlar mı? el-cevâb: Olmazlar veledine diğer âzâd olurlar.

Mes'ele: Zeyd ile kulu Amr dârü'l-harbde esîr olup Zeyd halâs olup ba'dehu Amr da kaçıp yine dârü'l-İslâma geldikten sonra Zeyd Amrı mülkiyet üzere tasarruf eylemeğe kâdir olur mı? El-cevâb: Olur ammâ bu dahi eimme katında âzâd olur hâkim anlar kavliyle itkına hükm itmeğe kâdir olur.

Mes'ele: Zeyd eger câriyem Hindi satarsam mâlumdan âzâd olunsun dise Hindi satsa âzâd olur mı? El-cevâb: Eger bey'-i sahîh ile bey' iderse âzâd olmaz bey' itdüğü gibi mülkinden çıkar eger bey'-i fâsid ile bey' ider ise âzâd olur bey'-i fâsid 'âdetde bey'dür müşteriye teslim itmedin bâyi'ün mülkinden çıkmaz bey' itdüğü gibi âzâd olur.

Mes'ele: Zeyd kulına ve câriyesine istersenüz âzâd olun didükde anlar dahi sükût idüp lâkin 'ıtkı delâlet ider vaz' dahi itmeseler 'ıtk vâki' olur mı? El-cevâb: Gönünden isteriz didiler ise olurlar istemezüz didiler ise olmazlar şimdi sorulup elbette cevâb işitmek ba'iddür.

Mes'ele: Mezheb-i Şâfi'ide bey'i ve şirâsı câyiz olan câriyeyi Zeyd iştirâ idüp tasarruf itdükden sonra câriyenün Zeydden evlâdı olup da'vet itdükden sonra şer'an Zeydün evlâdı olur mı? El-cevâb: Zilyeti üzere câriye müdebber olsa müdebbereligin bilmedin iştirâ eylediyse yine evlâdıdır müdebberelikleri üzerine bahâsını câriyenün efendisine virür evlâdı ahrâr olur efendisi câriyeyi alır eger müdebbereligin biliş aldıysa yine evlâdıdır ammâ câriye-i müdebberenün evlâdı câriyenün efendisinin müdebber memlûkleri olur efendileri fevt oldukda analarıyla âzâd olurlar ammâ şimdi kâdî-i Hanefî câriyeyi efendisine hükm itmedin hâkim-i Şâfi'îye murâfa'a eyleseler müdebbereligin bey'inün sıhhatine hükm eylese nâfiz olup evlâdının nesebleri sâbit olur ahrâr olurlar câriye ümmüveled olur.

Mes'ele: Zeyd mevlâsı Amra bana karz dört bin akça vir sana bahâmı vireyin sen bana 'ıtâk-nâmemi vir diyüp Amr, Zeyde karz dört bin akça virüp Zeyd bahâmdur diyü Amra virüp Amr, Zeyde 'ıtâk-nâmesin virse ba'dehu Amr dört bini Zeydden almağa kâdir olur mı? El-cevâb: Dört bin akça üzerine i'tâk itdükden sonra karz virdiyse kâdirdür.

Mes'ele: Zeydün abd-i âbıkı Amrı Bekr zâbit tutup âbık müddet-i örfiyye-sin tekmi'l itdükden sonra Bîşre satup Bîşr mezbûr Amrı i'tâk itdükden sonra Zeyd gelüp Amrun bahâsını mı alır yoksa itk-ı mezbûr sahîh olmayup Amrı mı alır? El-cevâb: Bahâsın alır.

Mes'ele: Zeyd-i müteveffânun terikesi deynine vefâ itmeyüp Zeydün müdebberleri olan Amr müdebberen mi virür yoksa refîkan kıymetini mi virür? El-cevâb: Müdebberen kıymetine si'âyet lâzımdur.

Kerenbişî'den:

Mes'ele: Hind üç yaşında olan Zeynebi irdâ' eylese hükm-i redâ' sâbit olmuş olur mı? C.Olmaz.

M. Hind-i nasrâniyye mahzarlarında şeref-i İslâmı müşerref olduktan sonra fevt olduktan babası Zeyd İslâmına vâkıf iken Hindi kefare mekâbirinde defn eylese Zeyde ne lâzım olur. C.Ta'zîr-i şedid.

Behcetü'l-fetâvâ'dan:

Bir kuyuya kelb düşüp helâk olsa ol kuyunun cümle suyunu narh mümkün olmağla ol kuyunun tahâreti ancak suyunu narh ile mi olur yoksa gasl-i ahcâr ile nakl-i idhâle dahi tevakkuf ider mi? El-cevâb: İtmez.

Hind zevci Zeydi ahyânen tecdid-i nikâh için tevkîl etdikde iki şâhid mahzarında tevkîl etmek lâzım mıdır? El-cevâb: Değildir.

Zeyd ve Amr şerikler olup beynlerinde müşterek metâ'larını bey' için emânla dârü'l-harbe gittiklerinden sonra Zeyd dârü'l-harbde fevt olup Amr cümle metâ'ı kabz ve dâr-ı İslâma çıkup Zeydin veresesi metâ'-ı mezburdan hisselerini Amrdan talep etdikde Amr mücerred Zeyd dârü'l-harbde fevt olmağla size mîrâs değmez diyüp virmemeğe kâdir olur mı? El-cevâb: Olmaz.

Zeyd-i Müslim Amr-ı zimmi ile akd-i şirket 'inân eyleseler sahîh olur mı? El-cevâb: Olur.

Bir vakfın mütevellisi Zeyd vakfın galledini ekl kasdıyla bi-gayri iktizâ vakfın müstegillâtı divârlarını tecsîs ü tezyîn ve ba'zı mevâzı'ın boyayup ve levâzım-ı vakfa sarf etdikde kadr-i ma'rûfdan ziyâde sarf eyleyüp galleyi bu vechle itlâf etdikden sonra ma'zûl olsa yerine mütevellî olan Bekr galleden tecsîs ü tezyîne sarfolunan ve levâzım-ı vakfa sarf olunanın kadr-i ma'rûfdan ziyâdesini damân lâzım olur mı? El-cevâb: Olur.

Zeyd icâre-i mu'accele ve müeccele ile mutasarrıf olduğu menzil arsa-sında mütevellî emriyle masrûfı mu'accele mahsûb olmak üzere vakfiyçün binâ ihdâs itdikde masrûfını istifâ itmedin Zeyd fevt olup oğlu Amr ile kızı Hindi terk eylese ba'dehu zamân-ı kalilde Hind dahi bilâ-veled fevt olmağla mütevellî ol binânın nisfini vakfiyçün zabt eylese hâlâ Hindin veresesi Zeydin masrûfından istifâ olunmayan mikdârdan Hindin hissesini mütevelliden almağla kâdir olurlar mı? El-cevâb: Olurlar.

Yukarıdaki cümlelerin ortak özelliği, içi içe girişik (ayrıca ki'li ve şartlı) cümle olmalarıdır. Bununla birlikte -dıkta, -dikte, madın, -medin, -mağla gerundiumları iç içe ve arkaya -se, -sa eki ile birlikte aynı cümlede yer almıştır ki bu durum da bu fetvâların ne denli karmaşık bir yapıya sahip olduğunu anlamak için yeterlidir.

KAYNAKLAR

- Ahmed Rifat, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl*, İstanbul, tsz.
 Atâî (1268). *Zeyl-i Şakâik li-Atâyî*, İstanbul.
 Akgündüz, A. (1994). Ebüssuud Efendi, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.10.
 Atar, Fahrettin (1991). *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Diyanet İşleri Bşk. Yayınları, Ankara.
 Atar, F. (1995). *Fetva*, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
 Uzunçarşılı, İ.H. (1984). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara.